

СТРАТЕГИЯ ЗА ПРЕВЕНЦИЯ И ОГРАНИЧАВАНЕ НА АГРЕСИВНОТО ПОВЕДЕНИЕ СРЕД ДЕЦАТА И УЧЕНИЦИТЕ В УЧИЛИЩЕ

Приета на ПС 1/15.09.2022г.

ВЪВЕДЕНИЕ. Агресията и насилието сред децата и юношите през последните години все по-често застават в центъра на общественото внимание и научните дискусии. Въпреки, че като цяло количеството на насилствените прояви относително се запазва (по данни на педагогическите стаи в МВР) особено обезпокоителен е фактът, че качеството и степента на насилието значително се увеличават. От това страдат, както самите деца и техните семейства, така и учителите и възпитателите, чиито граници на толерантност и способност за понасяне изглеждат прекрачени. Към причините за проявите на агресия – обществени, междуличностни и вътрешноличностни фактори, можем да прибавим и следните особености на социалната ситуация: - Ситуацията на преход, поставяща под натиск традиционни модели за възпитание и дисциплиниране на поведението при подрастващите; - Интензивно информационно общуване, изместващо възможността за автентично общуване и въвеждащо агресивни модели на себеутвърждаване; - Нереформирани социализиращи институции (семейство, детска градина, училище, университет), акцентирани по-скоро върху контрола и дисциплината при връзката си с подрастващите; - Липсата на цялостни програми за съоражаване на родителите и педагогическите кадри с ефективен инструментариум за управление на агресивното поведение в детска и юношеска възраст и др. Според национално изследване на агенция „Alpha Research”(2006) сред факторите, отговорни за агресията при децата са дисциплината в училище, материалните различия между децата, усещането за ненаказаност. Най-голям процент е насилието при деца от 11 до 14 – годишна възраст – почти 30% от случаите. Според 79,4 % от анкетирани родители, дисциплината в училище и родителският контрол трябва да се повишат, за да се преодолее агресията. Според 22% от анкетирани, човек може да изпита самоуважение, чрез насилие. Според 35% от учениците, насилието е фактор за политическа власт, а 24% от децата смятат, че агресията и насилието осигуряват лесен начин на живот. Мнението на децата по-скоро изразява нагласите в обществото, коментират специалистите. Невъзможността за юношата да намери адекватна на собствената си индивидуалност, социално значима изява, може да провокира антисоциалност. Когато детето е оставено само на себе си се създават обективни условия за девиация на поведението му. 1. Проблемът за агресията и неговия контекст 1.1 Агресията в периода на юношеството – Агресията е свързана с проблемите на израстването. Биологически погледнато юношата е възрастен, но в социално и емоционално отношение той все още е дете. Предвид това, че работим с хора от 11- 15 години, които попадат в периода на юношеството, проблемът с агресията се разглежда в контекста на: - групов натиск върху юношата - страх да не изглежда слаб или победен - тестване на граници и отхвърляне на авторитети - юношата изправен пред въпроса за своята идентичност (кой съм аз, кой съм аз в групата). Опасност от дифузни (неясни) представи за самия себе си. Юношеството е период в развитието на човека, когато започва труден и мъчителен преход от детството към зрелостта, в който настъпват внезапни бурни промени. На този период можем да гледаме като на процес на емоционално отделяне от

родителските фигури и процес на денатурализиране на света – неща, които доскоро са изглеждали саморазбираеми (като животът в семейството) престават да са такива. Те се променят и водят след себе си объркване и тъга. От една страна юношите трябва да интегрират драстичните промени на тялото и своето ново тяло в една нова „картина за себе си”. От друга страна в търсене на своята самостоятелност те напускат битието си на малки деца и започват да оспорват родителския авторитет като първо и последно основание на света, сравнявайки го с другите, критикувайки го и постепенно отчуждавайки се от него. Тези трудни задачи предизвикват смут, объркване, тревожност и агресивност, които много често могат да се маскират като рисково поведение и антисоциални прояви. Юношеството е период на непокорство, промени и уязвимост, който може да показва увеличение в честотата и средствата за прояви на агресия, насилие и друго рисково поведение. Юношеството е труден етап на обърканост и анархия: - Веднъж това са извънредно сигурни и в себе си доминиращ тип деца, които използват агресивността си за да се налагат; - В друг случай това са хиперактивни деца, склонни към прояви на ярост; - Следващ случай е на деца, които са по-скоро боязливи, нерешителни и скептични спрямо непознатите и чуждите хора: По-късно в младежка възраст те стават участници в престъпни групи и прояви с изпулсивно-реактивно насилие; Факторите, които влияят върху проявите на агресия са разнообразни. Неумението да се преценяват намеренията на другите в повечето случаи е съпроводено с агресивно поведение. Юношите, които действат агресивно, гледат на света като подозрителен и враждебен. Друг фактор са нормите и ценностната система на самия индивид. Една и съща ситуация, различните индивиди могат да възприемат по различен начин – за едни тя може да е стресираща, а за други нормална. Установена е пряка връзка между агресията и чувството на вина след агресията. При агресивните индивиди почти липсва угризение или чувство на вина, докато по-малко агресивните показват неодобрение на собствената постъпка след нараняване на друг човек. Един от най-важните фактори за възникването и развитието на агресията са неправилните модели на възпитание в семейството. Някои родители неправилно възпитават в агресия, като поощряват отмъщение или показват свое агресивно поведение, което се копира от децата им. Установено е също, че липсата на родителски контрол е свързана с високо ниво на престъпност, посегателство върху частна собственост и конфликти между децата и връстниците им, между учители и ученици. Индивидите се учат като наблюдават останалите, било то преднамерено или случайно - това е процес, познат като моделиране чрез подражание. Децата оформят начина си на поведение, моралните си ценности, лични предпочитания и дори някои навици чрез подражание. Те се учат от обкръжението си - семейство, приятели, книги, учители, списания, музика и медии. Децата свикват да се държат така, че да пасват с околната среда.

1.2. Предпоставки (подкрепители), формиращи личността на юношата. Формирането на личността в периода на юношеството е процес на постоянно влияние на социалните подкрепления над индивида. В случаите, когато социалните подкрепители – вниманието, поощрението, чувството за привързаност от страна на околните, отсъстват или са в противоречие с общоприетите норми и ценности (противостоят на морала), тогава са налице предпоставки за формирането на личност (социално-негативен тип), която има вътрешната готовност за антисоциална или противоправна реализация. Следователно

безспорно е влиянието на основните източници за формиране на идентичността – референтната група и „значимият друг”. Семейството се смята за решаващия социален фактор за формирането на готовност за реализация на просоциално (или асоциално) поведение от страна на подрастващите. „Нездравото” семейство или липсата на семейство, създават едни от водещите предпоставки за процеса на неправомерна социализация на индивида. Стилът на родителското поведение (авторитарен, авторитетен, либерален) също влияе върху изграждането на отговорно поведение и висока степен на самоконтрол и независимост. Най-благоприятно се отразява авторитетният стил родителско поведение. В периода на юношеството голямо значение оказва и процесът на социално сравнение: процес на оценяване на личностовите особености, стил на поведение, външност, реакции и общо усещане за Аз-а при съпоставка с околните (референтната група). Голяма част от юношите се смятат за неуязвими и виждат в рисковото поведение просто възможност за себеизява и демонстрация на независимост. Вероятността за проява на депресивни и стресови реакции през юношеската възраст са много индивидуални, но могат да се обобщят в: -негативно отношение към външния вид, отказ да се приеме естественото биологично съзряване на организма; -прекалена склонност към самокритика и неудовлетвореност от постиженията или фиксиране само върху неуспехите; -неблагоприятна обстановка в семейството – проблеми с психическото здраве на родителите, развод, икономически затруднения; -слаба популярност сред връстниците; -нисък успех в училище; -липса на самочувствие.

1.3. Рискови фактори – предиктори на агресивно и антисоциално поведение на юношите. Наблюдава се все по-осезателно снижение на възрастовата граница при извършването на първите прояви на агресия и насилие в юношеството. Повечето от половината от всички насилствени прояви сред младите хора започват от средата до късното юношество. Рискови фактори могат да бъдат открити в индивида, в средата, в индивидуалната способност да се отговори на потребностите или изискванията на съответната среда. Едни включват семейството, други - съседската среда, училището или групата на връстниците или приятелите. Участието в проява, която се санкционира, макар и не задължително акт на насилие, (включително предумишлени престъпления) в ранното юношество, се извежда като умерен рисков фактор за насилие между 15 и 18 г. възраст. Безпокойството, трудностите за концентрация и поемането на риск, имат според изследователите малък ефект в юношеството. Безпокойството и проблемите за концентрацията могат да влияят върху успеха в училище - рисков фактор, чиято значимост нараства слабо през юношеството. Антисоциалните нагласи и мнения също предсказват насилие, но дори с по-малък размер на ефекта. Колкото по-лабилна е екстравертната личност, толкова е поагресивна. А други разстройства като дефицита на внимание или хиперактивност, депресия и безпокойство и техните симптоми не причиняват „автоматично“ насилническо поведение, нотяхното съществуване често сигнализира за сериозни поведенчески и емоционални проблеми, които негативно влияят върху семейството, индивидуалното развитие и риск за насилие. Антисоциалните нагласи и мотиви, включително враждебността по отношение на полицията и позитивните нагласи по отношение на насилието са по-важни предиктори сред юношите, отколкото сред децата, но техният ефект остава малък. Антисоциалното поведение продължава да имат малък ефект върху

извършителството на насилие в юношеството. Родителите директно влияят върху поведението на децата, особено в детството и помалко в юношеството, където на първо място е влиянието на връстниците и приятелския кръг. Други неблагоприятни семейни условия, представени като рисков фактор според някои изследвания се откриват в семейните конфликти. Макар родителите да могат да влияят върху поведението на юношите, те много често го правят по-скоро индиректно. Типът приятели, които ще изберат младите например, зависи от отношенията, които имат със своите родители (Patterson & Yoerger 1997). В част от семействата особено в тези с ниска култура и социално положение, децата израстват в атмосфера на нравствен и социален вакуум, където житейската практика е унищожила границата между „добро“ и „зло“, доколкото мнозинството от тях ежедневно са на ръба на закона, а много често - извън него.

Възпроизвеждането на модела на насилие е начин за идентифициране с родителите и проява на героизъм и себеутвърждаване сред своите. Това ни връща към социално-демографските характеристики на родителите - образование, доходи, семеен начин на живот. Всичко това рефлектира в поведението на децата в училище – във взаимоотношенията им с техните връстници и приятели, в проявите им в обществото.

На тази основа говорим за уязвими и морално застрашени деца. Емоционалната атмосфера в семейството по уникален начин формира детската психика и поведение. Оказва се, че неблагоприятният семеен климат пряко или косвено тласка малолетните и непълнолетните към ситуации и среда, стимулираща девиантно поведение. Най-уязвими към риск от насилие са децата, които считат, че: - За тях е по-лесно да споделят своите проблеми с човек, външен на семейството, отколкото с родителите; - Членовете на семейството са по-близки с други хора извън семейството, отколкото помежду си; - У дома всеки следва своя собствен интерес; - Принципите и законите в семейството е трудно да бъдат разбрани; - Боят е оправдано средство за убеждаване. Училището също може да бъде съществен рисков фактор за насилие и според цитираните изследвания лошият успех в училище се счита за малко по-голям рисков фактор в ранното юношество, отколкото в детството.

Съвременни анализи на насилието в училищата индикира, че има култура на насилие, която влияе вредно не само върху учениците, но и върху учителите. Ученици, изложени на насилие в училище могат да реагират като не ходят на училище и останат вкъщи, или с носене на оръжие в училище, за да се защитават. Едно изследване на юношите открива, че в някои училища има доминантни групи юноши, които ценят успеха в училище и не одобряват насилието, докато в другите имат групи, които одобряват използването на насилие. Това изследване открива, че рискът да участваш в насилие варира в зависимост от доминиращата култура на връстниците в училището, в съответствие с техните собствени виждания относно употребата на насилие. Това показва голямата роля, която има приятелския кръг за поддържането на модели на насилие при младите хора. Приятелският кръг е всичко важно в юношеството. Юношите, които имат слаби социални връзки – които не са включени в конвенционални дейности и са непопулярни в училище – са с висок риск да станат насилници, така както са юношите с антисоциални, девиантни приятели. Тези два типа взаимоотношения често вървят заедно, доколкото юношите, които са отхвърлени, или са непопулярни, могат да намерят изява само в антисоциална или отклоняваща се среда.

1.4. Агресията в контекста на училищното всекидневие – Тук въпросът е доколко училището е отговорно за проявите и нарастването на агресията. От една страна, училището като институция, отразява обществените условия – зараждането на агресията често е заложена във него (разпадане на семейства, различни възпитателни стилове, различен интелект или материално благосъстояние). В този случай училището се превръща в арена на отиграване на социални конфликти и проблеми. От друга страна «училището» е определяща и оценяваща институция, създаваща неравност (деление, йерархия, определяща за «успеха» или «провала» на отделния ученик). По този начин самата институция, неизбежно създава условия, които могат да предизвикат агресивно поведение. Това ни изправя пред въпроса – какво може училището да направи в посока превенция и редуциране на агресивното поведение; какво могат да направят учителите и дали те от своя страна са подготвени да се изправят пред този проблем (дали имат образование, квалификация, инструментарий). От решаващо значение е взаимодействието между трите главни действащи лица – учители, ученици и родители, и техните начини на свързване един с друг, които могат да варират - от партниране през конфликти и борба, за това кой е по-добрият родител/или по-добрият възрастен до изключване на другата страна. Едно добро партниране редуцира и може да бъде превантивно спрямо тези прояви, защото създава обща рамка, общи правила, единомислие на възрастни, сигурност, стабилност. А едно лошо партниране само по себе си е достатъчно условие за засилване на проявите на агресия, вътрешно конкуриране, създаване на конфликти, възможности за манипулация от страна на учениците и т.н. Агресивните прояви и насилието сред подрастващите са тясно свързани с условията, които пораждаат конфликти в социалната среда. В българското училище в последните години се наблюдава тенденция към засилване на агресивните прояви. Насилието може да се прояви в най – разнообразни форми – от дръзки и обидни забележки до нанасяне на физически травми, дори и убийство. Затова най-точна дефиниция за насилието е, че това е всяко поведение, което нарушава правата на друг човек. Насилие има дори в случаи, когато човек не осъзнава това. Факторите, които провокират агресия или насилие в ученическата общност са: • Вътреличностната агресивност на самите ученици, зависеща от индивидуалните им особености. Тя се обостря по време на кризата на юношеския период.; • Предшестваш жизнен опит на учениците, свързан с проява на агресия и насилие или наблюдаване на подобни действия; • Непознаване на методи за ненасилствено разрешаване на конфликти; • Традиции в училищната общност, провокиращи и стимулиращи агресия и насилие; • Драстична промяна в ценностната система, при която стойности като солидарност, готовност за оказване на помощ или съчувствие са изтласкани на заден план. Типичните младежки форми на насилие са: телесна повреда; заплашване; принуда; изнудване и грабеж; противозаконно унищожаване или нанасяне на щета на чужда движима или недвижима вещ и др.

Нисък е процента на искането на пари, изнудването и взимането на чужди вещи. Периодиката на проявление на различните форми на тормоз сред учениците може да се определи от няколко пъти седмично до веднъж месечно, последвано от всеки ден и веднъж седмично, което е все пак един добър признак за това, че макар и да е наличен тормоз сред учениците, то той не е системен и ежедневен. Проявите на тормоз между учениците са

както от децата вътре в класа, така и между класовете. Превес имат момчетата, като най-честите извършители на прояви свързани с тормоза. Анкетирани ученици смятат, че след като са споделили с някого, не е имало резултат от намесата за прекратяване на тормоза върху тях. Също така в 90% от случаите, те са търсили подкрепа от свои приятели, следват тези деца са споделили с учители и някой от родителите. Изводът, който можем да направим е, че децата не са научени да разговарят и да споделят с възрастните около тях. Те виждат сигурност и подкрепа сред приятели и връстници, а у дома или в училище не желаят или не са придобили навика да търсят помощ и подкрепа. Това идва за да обясни, защо в по-голямата си част от случаите не е имало промяна след съответната намеса, която може би е била от страна на връстник или по-голям приятел. Наблюдава се известна закономерност, че там където инцидента е бил споделян с възрастен, та било то учител или родител, след това е имало положителен резултат. Според националната и местна статистика е доказано, че децата във възрастта 11 – 15 г. все по-често прибегват до физическа саморазправа със свои съученици или връстници, за да защитят правата си. Факт е, че децата прибегват до употреба на сила, дори и без да е налице някаква конкретна причина. Те предпочитат да заставят някого да направи насила нещо, вместо да молят за това. Тези данни показват, че агресията сред подрастващите става все по-болезнен проблем. Децата все по-рядко споделят с родителите си своите агресивни прояви и намерения в училище, в своя приятелски кръг. Диалогът между родители и деца е нарушен, от една страна по чисто субективни причини – неблагоприятна семейна среда, а също така и по обективни обстоятелства – високо ниво на безработицата, бедност, които принуждават родителите да имигрират в чужбина, и да изоставят децата си без контрол в България.

2. Изводи и препоръки

2.1. Изводи Социалните фактори (семейството) и социално-педагогическите фактори (взаимоотношенията с учители и родители в училище и извън него) най-силно провокират агресията при младежи от 10-15г. Съществено влияние оказват и личностните фактори (наличието на осъждане и/или критика от родители и учители). Неблагоприятният семеен климат, разрешаването на семейни конфликти с употребата на физическо насилие е предпоставка за раздалечаването и постепенното отчуждаване на децата от техните родители поставянето им в позиция на жертва. Отказът от диалог и решаването на проблемите с физическа саморазправа, които децата виждат в своите семейства пренасят и изявяват в училище. Училището се оказва средата, в която учениците са изложени на агресия, както от страна на свои връстници, така и от страна на учителите, които ги осъждат и критикуват, а понякога прилагат и по-рестриктивни агресивни модели. В много по-малка степен влияние върху агресивността оказват икономическите фактори (липсата на свободно време за развлечения и отдых) и психофизиологичните фактори (липсата на грижи от родители, заради употребата на алкохол или неблагоприятни наследствени предразположения).

2.2 Препоръки: - Да се обръща повече внимание на децата - в училище и в семейството. Те трябва да се чувстват значими, уважавани и обичани, както от страна на родителите, така и от страна на учителите си; - Да бъде възстановен диалогът между родители и деца, като се

изключат или ограничат агресивните модели в общуването помежду им; - Агресивните модели в училище да бъдат заместени с адекватни за възрастта и нивото на развитие на учениците форми за превенция - чрез разговори, обучения, интерактивни методи за изразяване на натрупано в децата напрежение и импулси вследствие на преживяна агресия от страна на родител или учител; - Повишаване на компетентността и изграждане на капацитет в учителите и родителите за превенция на агресивни прояви от страна на децата, чрез провеждане на обучения и семинари; - Съвместни тренинги на ученици, родители и учители, в които чрез поредица от преживявания и време прекарано заедно, те ще могат да се опознаят по-добре, и същевременно да усвоят умения за водене на диалог и преговори, което ще възстанови контакта помежду им. - Младежите трябва да бъдат обучавани да осмислят и разбират какво всъщност преживяват в ситуация на агресия от страна на родител, учител или съученик и как да реагират адекватно на преживяното, така че да не нараняват себе си или другите, да изразяват възможно най-приемливо импулсите, които са провикани от агресивни и конфликтни ситуации; - Разговори с учениците, за това, че агресията наранява, с примери от живота. Обсъждане на лоши постъпки, на които са станали неволни свидетели; - Извънкласни дейности, съобразени с интересите и потребностите на децата, в които учениците да изразходват излишната си енергия, вместо в училище и в класната стая; - Тренинги и ролеви игри с участието на учители, ученици и родители с оглед възпитаването на съпричастност, двустранно уважение и зачитане на правата и авторитета на всяка от трите групи;

III. ЦЕЛИ НА СТРАТЕГИЯТА

1. Цели на стратегията и приоритети за развитие

Основна цел: Превенция на агресивното поведение при деца и ученици, учители и родители в училище и въвеждане и използване на нетрадиционни методи и похвати за ограничаване на агресивните прояви – в т.ч. тренинги, ролеви игри, извънкласни дейности по интереси, както на учителите, така и на децата и юношите. Приоритети за развитие:

1) Осигуряване на обществена подкрепа в превенцията на агресивното поведение при децата и юношите в училище. В рамките на този приоритет са залегнати цели, насочени към подобряване на действащи нормативни документи – на местно и национално ниво, които кореспондират с конкретни мерки и дейности за подобряване на дисциплината в училищата, както и работа по превенция на агресивни прояви сред децата и юношите.

2) Подобряване на диалога помежду деца, ученици, възпитатели, учители и родители и обединяване на усилията им в превенцията на агресивни прояви - Този приоритет обединява цели, мерки и дейности, които ще способстват за повишаване на доверието на децата и учениците към техните възпитатели, учители и родители, изграждане на отношения на партньорство и взаимопомощ, и най-вече на взаимна нетърпимост към прояви на агресивно поведение;

Специфични цели:

Приоритет 1: Осигуряване на обществена подкрепа в превенцията на агресивното поведение при децата и юношите е в 1. Повишаване на ефективността на прилаганите санкциониращи мерки на местно ниво при прояви на агресивно поведение; Повишаване на ролята на ученическите съвети при вземането на решения за налагане на санкции за провинили се ученици.

Приоритет 2: Подобряване на диалога помежду деца, ученици, възпитатели, учители и родители и обединяване на усилията им в превенцията на агресивни прояви. 1. Изграждане на капацитет за превенция на агресивното поведение по отношение на наличният човешки ресурс: Тази цел, предполага повишаване на квалификацията, знанията и уменията на учители, възпитатели, и родители за справяне в ситуации на конфликт, породени от агресивно поведение. Акцентира се преди всичко на дейности по организиране и провеждане на обучения, тренинги, ролеви игри и прилагането на нестандартни похвати и форми на обучение, чрез емпатия и съпреживяване. Организирането на съвместни пътувания с участието на родители, деца, ученици и учители, което ще подобри диалога и ще обедини усилията на всички заинтересовани страни в превенцията на агресията.

IV. Описание на интервенциите

1. Мерки и дейности

1.1. Мерки на ниво клас / паралелка: - повишаване на познанията на учениците в сферата на гражданското образование, получаване на информация за норми, правила, модели на поведение и овладяване на умения да се разпознава агресията в различните ѝ проявления; - създаване на условия за активно и равнопоставено участие на ученици и родители при изготвяне на вътрешните правила, регламентиращи училищния живот;

1.2. Мерки на ниво училище : - обследване и анализ на нивото на агресията в училище; - обучения и консултации - информирание и консултиране на родителите за особеностите в психо-физиологичното развитие на техните деца; обученията се правят по време на тематични родителски срещи училищния психолог; организиране на тренингови групи с ученици с установени агресивни прояви. - подобряване на системата на дежурства и изготвяне на принципи за реагиране при конкретни ситуации на проява на агресия между учениците в училище;

1.3. Мерки на ниво родители: - подобряване на комуникацията и взаимодействието между училищната и родителската общности; - включване на външни експерти за оказване на съдействие при превенцията и ограничаването на агресията между учениците в училище